

УДК 811.161.2(07)

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ПЕДАГОГА

Габовда А.М., старший викладач кафедри філологічних дисциплін

Мукачівський державний університет

Луца М.В., старший викладач кафедри філологічних дисциплін

Мукачівський державний університет

У статті розглянуто особливості професійної майстерності педагога. Досліджені фактори, що впливають на ефективність культури його мовлення, виокремлено основні особливості цих факторів. Визначено функції мовлення вчителя та його структурні особливості. Сформульовано умови ефективності та шляхи вдосконалення професійного мовлення педагога. Зазначено, що культура мовлення вчителя є не лише показником його професійних якостей, але й фактором, що впливає на його визнання у педагогічному світі.

Ключові слова: культура мовлення, мова вчителя, мовлення вчителя, літературна мова, комунікативні ознаки культури мовлення.

В статье рассмотрены особенности профессионального мастерства педагога. Исследованы факторы, влияющие на эффективность культуры его речи, выделены основные особенности этих факторов. Определены функции речи учителя и его структурные особенности. Сформулированы условия эффективности и пути совершенствования профессиональной речи педагога. Отмечено, что культура речи учителя является не только показателем его профессиональных качеств, но и фактором, влияющим на его признание в педагогическом мире.

Ключевые слова: культура речи, речь учителя, литературный язык, коммуникативные признаки культуры речи.

Gabovda A.M., Lutsa M.V. CULTURE OF SPEECH AS A CONSTITUENT OF PROFESSIONAL MASTERY OF TEACHER

The features of professional mastery of teacher have been considered in the article. Factors that influence on efficiency of culture of speech have been investigated; the basic features of these factors have been distinguished. The functions of speech of teacher and its structural features have been determined. Conditions of efficiency and ways of improving of the professional speech of teacher have been summarized. It is marked that a culture of speech of teacher is not only the index of its professional internals but also factor that influences on its confession in the pedagogical world.

Key words: culture of speech, language of teacher, speech of teacher, literary language, communicative characteristics of culture of speech.

Постановка проблеми. Складовою педагогічної діяльності вчителя є його мовлення. Реалізація навчально-виховної взаємодії, педагогічного впливу вчителя на інших суб'єктів спілкування здійснюється за допомогою мовлення, тому його специфіка суттєво впливає на ефективність комунікативного процесу. Більше того, мова педагога є для учнів певним зразком комунікативної дії, яку вони часто усвідомлено чи неусвідомлено починають копіювати. Через це сформованість культури мовлення є важливим показником професіоналізму педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом багатьох років культурі українського мовлення не приділялося належної уваги. Поради і настанови зводились лише до сухих декларацій. Та згодом проблема культури мовлення почала привертати увагу багатьох сучасних учених, зокрема концептуальні основи мовленнєвої підготовки окреслені М. Вашуленком, О. Горошкіною,

С. Єрмоленко, М. Пентилюк, В. Плахотником, Л. Симоненковою, Л. Скуратівським, Г. Шелеховою, Л. Стурганець, О. Пономаревим, Р. Зорівчак, В. Задорожним, О. Біляєвим.

Мовлення вчителя є показником його педагогічної культури, засобом самовираження і самоутвердження його особистості. В. Сухомлинський розробив своєрідний кодекс мовлення педагогів. Він вважав, що слово не повинно бути брутальним, непристойним, фальшивим, нещирим. Наголошував на тому, що діалог між учителем і учнем є обов'язковою умовою спілкування. Вислови «душа дитини» і «слово вчителя» він ставив поряд [7, с. 82, 321].

Незважаючи на численні дослідження професійної компетентності вчителя, питання культури мовлення як складника професійної майстерності педагога залишається в полі уваги сучасних учених. Зокрема, інтерес викликає те, від чого саме залежить мовленнєва культура педагога. У зв'язку з тим, що в умовах ринкової

економіки конкурентоздатність будь-якого фахівця становлять як професійні уміння й знання, так і комунікативні навички, важливим для дослідження є питання комунікативної майстерності вчителя.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження професійної майстерності педагога, визначення, що саме впливає на ефективність культури його мовлення, та формулювання шляхів вдосконалення професійного мовлення педагога.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вирішення складних завдань інтеграції вітчизняної освіти у світовий освітній простір потребує обґрунтування теоретико-методологічних і організаційних концепцій, провідне місце серед яких у сучасних реаліях посідають педагогічні технології, які мають забезпечувати особистісний розвиток та саморозвиток вчителя, його професійну і соціальну мобільність, конкурентоспроможність на ринку праці, адаптаційну гнучкість. Це можливо за єдиної умови: вчитель повинен мати високий рівень розвитку педагогічної майстерності, найважливішого атрибутивного складника педагогічної дії [4, с. 102].

Як зазначає С. Луців, сучасні освітні трансформації відбуваються в умовах переходу людства до інформаційного суспільства, визначальними рисами якого є орієнтація на коеволюцію соціального й природного, високий рівень інформатизації та екологізації. Водночас розв'язання глобальних проблем залежить від того, який тип людини буде сформований сучасним суспільством, якими виявляться рівень її індивідуальної свідомості, характер і широта міжособистісних зв'язків тощо. Усі ці складові необхідні для функціонування так званої відкритої відповідальної самосвідомості особистості. І такі особистісні властивості й характеристики задає суспільство за допомогою освіти. Можна стверджувати, що першочерговим завданням вищої школи сьогодні є підготовка висококваліфікованих спеціалістів, які будуть в майбутньому носіями національної та людської гідності, патріотизму, порядності, творцями матеріальних та духовних цінностей. Провідна роль у цьому процесі відводиться навчанню та вихованню, які ефективні лише за умови формування та функціонування оптимального педагогічного клімату. У сучасних умовах постало завдання зміни педагогічної парадигми. Нова парадигма має сприяти реалізації мети «знаходження паритетних співвідношень між універсальною загальнолюдською спрямованістю освіти та її етнокультурною функцією, пов'язаною із передачею унікальної спадщини, збереженням

національної ідентичності, і, нарешті, можливість побудови індивідуально орієнтованого навчального процесу» [6, с. 245].

В основі гуманістично-орієнтованої освіти лежать особливого типу стосунки співтворчості, співробітництва, поваги, уваги, щирості. У їх упровадженні в сферу освіти на перший план висувається не тільки виховання учня чи студента, але й підготовка вчителя, викладача, здатного реалізовувати у своїй професійній діяльності основні принципи гуманістичного виховання. Тому сучасну ситуацію, що склалася у сфері освіти й підготовки вчителів, можна позначити як орієнтовану на ідеали гуманістичної педагогіки. У цьому ракурсі стан української освіти відтворює провідні тенденції розвитку світового педагогічного процесу. Ставлення людей один до одного по-різному складалися в історії культури. Суспільне життя породило такі два типи відносин людини до людини:

- відносини суб'єкта до об'єкта, що виступають у формі прямого перетворення фізичного чи психічного, у формі управління;
- відносини суб'єкта до суб'єкта – у формі людського спілкування, це відносини до іншої людини як до рівної, самосвідомої, вільної істоти, як до друга, товариша.

Педагогічне спілкування становить основу професійної діяльності учителя. Можна стверджувати, що педагогічне спілкування – це система органічної соціально-психологічної дії учителя-вихователя і вихованця в усіх сферах діяльності, що має певні педагогічні функції, спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов активної та результативної життєдіяльності особистості [5, с. 169].

Складниками педагогічної культури є світогляд, наукова ерудиція, духовне багатство, педагогічна майстерність, педагогічні здібності, педагогічна техніка і культура зовнішнього вигляду, культура мови, культура спілкування, педагогічний такт, прагнення до самовдосконалення [2, с. 72–103].

Розвинений і всебічно освічений фахівець повинен бути конкурентоспроможним на сучасному та майбутньому ринках праці, вдало вирішувати професійні проблеми, спираючись на майстерність спілкування й співробітництва з різними професійними категоріями [3, с. 51].

Для становлення мовленнєвої культури педагога велике значення має знання і володіння різними мовленнєвими і функціональними стилями: розмовним, офіційно-діловим, науковим, художнім, публіцистичним, епістолярним, конфесійним. Залежно від аудиторії, з якою він спілкується, необхідно обрати і відповідний стиль

мови для забезпечення ефективного спілкування. Це можна досягти знаннями мови і наявністю мовних навиків, які формуються в мовній діяльності. Звісно, мовленнєва культура залежить від мовного середовища: чим вищий рівень мовленнєвої культури населення, тим більше він впливає на виховання і формування особистості.

Теоретичною основою культури мовлення вчителя є пізнання й осмислення літературних мовних норм:

- орфоепічних, які регламентують правила вимови звуків, звукосполук та граматичних форм слів;
- акцентуаційних, що визначають правильне наголошування слів;
- лексичних, які регламентують слововживання;
- граматичних, що стосуються вживання граматичних форм слів, побудови словосполучень, речень;
- морфологічних, які передбачають вживання у мовленні повнозначних змінних слів, граматична оформленість яких відповідає нормі української літературної мови [8, с. 62].
- стилістичних, що регулюють вживання мовних засобів відповідно до умов спілкування.

Культуру мовлення вчителя характеризують такі ознаки.

1) Правильність, тобто мовлення повинно відповідати літературним нормам, що діють у мовній системі. Ідеалом правильності слугують норми, правила вимови, наголошування, словозміни, слововживання тощо.

2) Змістовність, що передбачає глибоке усвідомлення теми й головної думки висловлювання, докладне ознайомлення з наявною інформацією з цієї теми, різнобічне та повне розкриття теми, уникнення зайвого. Змістовність репрезентує такий крилатий вислів: «Говоріть так, щоб словам було тісно, а думкам просторо».

3) Послідовність, логічність та лаконічність думок, які регламентують внутрішню закономірність, послідовність, вмотивованість, що відповідає законам логіки.

4) Точність, що залежить від глибини знань та ерудиції особистості, а також від активного словникового запасу. Висловлюючи власні думки, потрібно добирати слова, що найбільше відповідають змісту, зокрема слід би користуватися словником синонімів, тлумачним словником.

5) Ясність, яка репрезентує доступність мовлення для розуміння тих, хто слухає («Хто ясно мислить, той ясно викладає»). Вона забезпечує адекватне розуміння сказаного, не вимагаючи при цьому від співрозмовника особливих зусиль під

час сприйняття. Ясності мовлення сприяють логічне і фонетичне наголошування, чітка дикція, правильне інтонування, розмірений та уповільнений темп, спокійний і ввічливий тон тощо. Неясність мовлення – це наслідок порушення мовцем норм літературної мови, перенасиченості термінами, іноземними словами, індивідуального слововживання. Досягненню ясності мовлення сприяє цілеспрямований процес спілкування: чим частіше педагог є учасником комунікації, тим більше уваги він приділяє мовленню, його ясності, від якої залежать досягнення комунікативної мети та задоволення від спілкування.

6) Виразність, що передбачає виокремлення найважливіших місць свого висловлювання шляхом розкриття власного ставлення до предмета мовлення. З цією метою треба застосовувати логічний наголос, паузи, дикцію, інтонаційну виразність та технічні чинники виразності: дихання, темп, міміку та жести.

7) Доречність та доцільність, які залежать від того, наскільки повно і глибоко людина оцінює ситуацію спілкування, інтереси, стан, настрій адресата. Потрібно уникати того, що може вразити, роздратувати співбесідника.

8) Нормативність, що регламентує відповідність системі мови, її законам. Вчитель має дбати про стилістичну і стильову єдність, вмотивоване використання форм з іншого стилю.

9) Чистота, тобто бездоганність усіх елементів мовлення, уникнення недоречних, невластивих українській мові іншомовних запозичень. Вона забезпечується системою установок, мовною грамотністю, мовним чуттям педагога.

10) Стислість, яка передбачає раціональний вибір мовних засобів для вираження головної думки, тези. Ця ознака формує уміння говорити по суті.

11) Естетичність, що забезпечується вираженням естетичних уподобань мовця засобами мови, умінням викликати мовленням естетичне задоволення. Вона досягається завдяки вправам з риторики. Важливо, щоб у слухачів красиві фрази поєднувалися з конкретним змістом.

12) Багатство, яке передбачає розмаїття використовуваних слів, уникнення невіривданого повторення слів, однотипних конструкцій речень. Чим більше різноманітних мовних знаків, тим багатше і цікавіше мовлення.

В. Авраменко зазначає, що мовлення вчителя має такі структурні особливості.

1) Тривалість мовлення. Вона залежить від його жанрової належності (урок, бесіда, доповідь, повідомлення, лекція, мітинго-

ва промова тощо) і визначається тим, хто говорить, на основі комунікативної інтенції (спрямованості), теми і ситуації спілкування.

2) Горизонтальне членування – розміщення всіх частин виступу, змісту занять за певною системою, що створює відчуття логічної стрункості і динамічності мовлення, допомагає спрямовувати думку аудиторії в потрібне русло.

3) Вертикальне членування – підпорядкованість частин тексту за значущістю. Йдеться про те, що окремі підтеми головної частини включають певну кількість смислових сегментів, які з різною ефективністю доносять інформацію до адресата.

4) Використання тропів – вживання слів і висловів у переносному значенні, коли у свідомості промовця і слухачів їх пряме і переносне значення є найважливішим засобом створення виразності мовлення під час публічного виступу (використання оратором метафор, порівнянь, метонімії, іронії, парадоксу тощо).

5) Використання риторичних фігур. Це підсилює виразність, експресивність мовлення, силу його впливу на адресата, чому сприяє і вживання особливих синтаксичних конструкцій: антитези, градації, повтору, анафори, епіфори, паралелізму, риторичного звертання.

Досягти високого рівня культури мовлення неможливо без високої лінгвістичної свідомості носія мови, любові до мови, постійної потреби аналізувати, удосконалювати, шліфувати власне мовлення. Необхідно вдумливо читати твори майстрів різних стилів, добре оволодіти мовними нормами, стежити за їх змінами, не допускати змішування мовних явищ, проявів інтерференції (використання елементів різних мов); критично ставитися до написаного і мовленого слова, не йти за «модними» тенденціями у вживанні іншомовних слів, жаргонізмів-кліше (стійких сполучень, що використовуються в певних ситуаціях), термінологізмів, «телеграфного» стилю мовлення, нарочитої спрощеності тощо. Високий рівень культури мовлення вчителя забезпечується його організаторськими вміннями (організувати процес спілкування, враховуючи ситуацію, мотив і мету спілкування, правильно розуміючи партнера; викликати і підтримувати інтерес до спілкування, поступово досягаючи своєї мети); інформативними (викласти інформацію в монологічній або діалогічній формі доступними для адресата лексичними засобами, синтаксичним, інтонаційним оформленням); перцептивними (словом і ділом впливати на партнерів, переконува-

ти їх, схилити на свій бік); контролюючими (оцінювати діяльність співрозмовника на кожному етапі спілкування у такій формі, підсилювати його прагнення до подальшого спілкування, аналізувати власну мовленнєву діяльність) тощо [1, с. 125].

Отже, культура мовлення педагога є не лише показником його професійних якостей, але й фактором, що впливає на його визнання у педагогічному світі. Фахівці, які не володіють мовленням на відповідному рівні, не можуть бути задоволені собою, а це негативно позначається на їхній поведінці, професійній діяльності та навіть у приватному житті.

Висновки з проведеного дослідження. В результаті дослідження з'ясовано, що вчитель має бути комунікабельною особистістю з високою культурою спілкування, умінням вести діалог, дискутувати та забезпечувати позитивний моральний та емоційний настрій у педагогічній взаємодії. Сучасний педагог повинен невпинно працювати над опануванням мови, виявляти в усному і писемному мовленні свою індивідуальність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авраменко В. Культура мовлення учителя як засіб професійно-педагогічної комунікації / В. Авраменко // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2010. – № 1. – С. 120–125.
2. Кайдалова Л. Професійна компетентність та імідж сучасного викладача / Л. Кайдалова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2009. – № 1. – С. 72–103.
3. Кардаш Л. Проблеми формування культури мовлення майбутніх педагогів / Л. Кардаш // Теоретична і дидактична філологія: збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 17. – С. 50–66.
4. Лаврінченко О. Педагогічна майстерність як домінуючий складник педагогічної дії / О. Лаврінченко // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2013. – № 3. – С. 102–106. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipuss_2013_3_15.
5. Луців С. Проблеми підготовки сучасного вчителя / С. Луців // Педагогічне спілкування як засіб формування мовної особистості. – 2014. – № 9 (Ч. 2). – С. 167–172.
6. Скотний В. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному / В. Скотний. – Дрогобич: Вимір, 2004. – 348 с.
7. Сухомлинський В. Слово про слово. Слово вчителя в моральному вихованні / В. Сухомлинський Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977–. – Т. 5. – 1977. – С. 82, 321.
8. Шкурятяна Н. Культура мовлення на морфологічному рівні // Н. Шкурятяна // Культура мовлення у процесі навчання. – 1999. – С. 62.